

VARGA ANIKÓ

„Dicsérjétek az Urat! – Hát éppen lehet róla szó.”

SZÖVEG- ÉS KULTÚRAKÖZI VISZONYOK VÖRÖS ISTVÁN
CXII. ZSOLTÁRÁBAN

1. Bevezetés

„Az ember dolga a Magasságbélit magasztalni. A többi hiúság. A legrégebb keresztény költészet szomjas lelkek szerény itala volt: alkalmi és szükségpoézis, melyben mindenki közreműködött, aki tudott, nem a maga, hanem az Isten dicsőségére.”¹ Így fogalmazza meg az őskeresztények költészetéhez való viszonyát Babits Mihály, aki a keresztény – és ezáltal az európai – líra kialakulásának fontos állomását látja a zsoltár műfajában. Kétségtelen, hogy az ószövetségi *Zsoltárok könyve*, ez a 150 darabból álló szövegtöredék a zsidó-keresztény kultúrkörben óriási jelentőségű: nemcsak az egyéni és közösségi vallásgyakorlás elengedhetetlen elemei ezek a textusok, hanem olyan világirodalmi hagyományt is jelentenek, ami kifogyhatatlannak látszó ihlet forrásul szolgál a mindenkori költők számára. A magyar irodalomban is évszázados múltja van a zsoltárszövegek, illetve az általuk közvetített üzenet valamilyen módon való feldolgozásának: Balassi Bálinttól, Szenci Molnár Alberttől kezdve Ady Endrén, Radnóti Miklóson és Pilinszky Jánoson át egészen Gergely Ágnesig számos lírikus nyúlt vissza ezekhez az énekekhez.²

Felmerül a kérdés, hogy mit jelenthet a zsoltáros hagyomány a XXI. századi ember számára, aki mind életvitelében, mind világképében annyira eltávolodott a szükségben az Úrhoz kiáltó, könyörgő és feltétlen hittel dicsőítő zsidóságtól vagy korai kereszténységtől. Milyen lehetőségei vannak az Istenbe vetett hit megélésének, illetve megfogalmazásának az alapvetően materialista szemléletű, antropocentrikus nyugati kultúrában? Czigliányi Zsolt szerint az olvasó „a régi szövegekhez akkor tud közel kerülni, ha megtalálja azt a párhuzamot, amellyel az idegen tapasztalatát a saját tapasztalati világába el tudja helyezni.”³ Vörös István ilyen analógiákat alkot meg *Százötven zsoltár* című kötetében,⁴ melyben saját bevallása szerint egy modern, idegengyűlölettől, hierarchizáltságtól és hímsovinizmustól mentes istenkép megkonstruálására törekedett a bibliai szövegek átírásával.⁵

¹ Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., Budapest, 1936, 129.

² Pomogáts Béla: *Magyar zsoltárhagyomány*, A magyar nyelv és kultúra nemzetközi társasága anyanyelvi konferencia, 2014. 12. 07. <https://mnyknt.hu/2014/12/07/magyar-zsoltarhagyomany/> (Utolsó hozzáférés: 2022. 09. 01.)

³ Czigliányi Zsolt: *A zsoltárok időtállóságáról*. In *Vigilia* 2008/4, 246.

⁴ Vörös István: *Százötven zsoltár*, Jelenkor, Pécs, 2015.

⁵ Varga Melinda: „Isten az én olvasóm, és én az ő olvasója vagyok”. In *Irodalmi Jelen* 2015. 12. 02. <https://irodalmijelen.hu/2015-dec-2-1104/isten-az-en-olvasom-en-az-o-olvasoja-vagyok> (Utolsó hozzáférés: 2022. 09. 01.)

Jelen tanulmány röviden kitér a kötet általános poétikai jellemzőire, majd az elemzés fókuszát szűkítve a CXII. zsoltár példáján keresztül mutatja be azt, hogy Vörös milyen technikákat alkalmaz a zsoltárok aktualizálására, a mai befogadó számára is hozzáférhetővé tételére. Vizsgálja továbbá azt is, hogy milyen transztextuális kapcsolatok (architextualitás, intertextualitás, hypertextualitás, paratextualitás stb.) fűzik egymáshoz az ószövetségi zsoltárt és a Vörös-félét, a szöveg- és kultúraközi viszonyokat főként Gérard Genette,⁷ illetve Jurij Lotman⁸ elméleti alapvetéseinek segítségével értelmezve.

2. A Vörös-zsoltárok viszonya a bibliai hagyományhoz

A kötetet szemügyre véve általánosságban elmondható, hogy Vörös István a *Százötven zsoltárban* több vonást is megőriz az ószövetségi könyvből a formai jellemzők tekintetében. Mindkét könyv 150 költeményt tartalmaz, melyek számozva követik egymást, a megfelelési sorrendet is megtartva. Vörös zsoltárátiratai poétikai és műfaji hagyomány vonatkozásában is hasonlítanak az eredetszövegekhez, hiszen „rímtelen, félhosszú szabadversek, melyek nyelvi dinamikája főként a gondolatrítmusra és gondolati, szintaktikai ismétlésekre, párhuzamokra épül.”⁹ A költő modernizálja, profanizálja a zsoltárok kifejezőkészségét, metaforikáját: az Isten és teremtményei közötti viszony értelmezésében játékba hozza a mai kor emberének mindennapi nyelvi és élettapasztalatát (pl. „Istenem, ne bosszankodjál / az elvetemültekre. És az el / nem vetemülteknek dobj egy SMS-t” XXXVII., „Az Úr az én orvosom, / nem merek hálapénzt / adni.” XXVI., „A programokat és a fájlakat / te alkotod” XXVI.), sőt az olyan erőteljesen deszakralizált képektől sem riad vissza, mint Isten vonzó, félmegtelen nőként (XLIV.) vagy felszarvazott férjként (LI.) való ábrázolása. Azonban nem az archaikus hagyomány ellenében teszi ezt, hanem épp ellenkezőleg, annak az érzékeltetésére, hogy a bibliai textusok is szemtelenek, merészek, formabontóak a maguk módján.¹⁰

Fontos párhuzam még a két szövegcsoporthoz, hogy erősen reflektálnak arra a társadalmi kontextusra, melybe beágyazódnak. Ugyanezen okból fakad viszont a megszólalásmód különbözősége is – más az átiratok *Sitz im Lebenje* (keletkezésének és használatának körülményei, funkciója).¹¹ Vörös István verseit nem a közösségi vagy egyéni, minden élethelyzetben biztos menedékként szolgáló vallásos áhítat, hanem a XXI. századi fogyasztói társadalom istenhíánya, a Gondviselésbe vetett hit

⁷ Gérard Genette: *Transztextualitás*, ford. Burján Mónika. In *Helikon* 1996/1–2, 82–90; Uő: *The Architext: An Introduction*, ford. Jane E. Lewin, University of California Press, Berkeley–Los Angeles–Oxford, 1992.

⁸ Jurij Lotman: *Szöveg a szövegben*, ford. Klausz Ildikó, Pálfi Ágnes. In Uő: *Kultúra, szöveg, narráció*, szerk. Kovács Árpád, V. Gilbert Edit, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1994, 58–81.

⁹ Szénási Zoltán: *Nyelvet öltő hagyományok*, Vörös István: *Százötven zsoltár*. In *Jelenkor* 2015/12, 1379.

¹⁰ Jakus Ágnes: *Zsoltárok laptopra és papírlapra*, Parókia.hu, 2017. 09. 21. <https://www.parokia.hu/v/zsoltarok-laptopra-es-papirlapra/> (Utolsó hozzáférés: 2022. 09. 01.)

¹¹ Simon T. László: *A Zsoltárok könyvének architektúrája*. In Uő: *Hozzatok szavakat magatokkal: Közelítések a zsoltárokhoz*, L'Harmattan, Budapest, 2007, 104–105.

problematikussá válása hívta életre, éppen ezért olyan megfoghatatlan, kérdésekkel, kételyekkel teli a kötetből kirajzolódó istenkép.¹²

Ugyanakkor ez a folytonos bizonytalanság, az önreflexió és az önbírálat állandó igénye az, ami annyira egyedivé, személyessé teszi Vörös zsoltárosi hangját. Fontos azonban megjegyezni, hogy az egyes ember érzelmi viszonyainak megjelenítése a bibliai zsoltároktól sem áll távol, ebből a szempontból a *Százötven zsoltár* remotiválja a szöveg hagyományt. „A [bibliai] zsoltárok tehát emberi válaszok mindarra, amit Isten a történelemben tett Izráellel, az egyes emberrel, vagy az egész világgal. Bennük az élet tükröződik a maga sokszínűségében. Hallunk elnyomatásról, kilátástalanságról, megmentésről és szabadulásról. Megjelenik a történelem a világ teremtésétől a világ végéig, amikor majd eljön Isten, hogy megítélje a földet. De ugyanúgy helyet kap bennük az egyén öröme és szenvedése, kétségbeesése és bizalma, félelme és reménye.”¹³

3. A 112. zsoltár

A textuális transzcendencia értelmezése előtt ismerkedjünk meg közelebről az eredeti zsoltárszöveggel, melyet Vörös feldolgozott. A *Zsoltárok könyvének* 112. darabja az ún. hallelujah-zsoltárok közé sorolható, melyek Isten és a teremtett világ (így az ember) közötti kölcsönös bensőséges viszonyt dolgozzák fel dicsőítő hangvételben.¹⁴ „Dicsérjétek az Urat! Boldog az ember, a ki féli az Urat, és az ő parancsolataiban igen gyönyörködik”¹⁵ (Zsolt 112:1) – hangzik a 112. zsoltár kulcsmondata, mely magába sűríti azt a tanulást, miszerint aki istenfélő, a vallás tanításait követő életet él, annak különböző előnyei származnak a földi, illetve az öröklétben, ellentétben a bűnösökkel, akiknek a könyörgését nem hallgatja meg az Úr. A zsoltáros mintegy prédikatori, tanítói szerepben szól a közösséghez, tehát az ének *Sitz im Lebenje* szerint inkább a kollektív, mintsem az individuális vallásgyakorláshoz kapcsolható. Közös dicsőítésre szólít fel, majd elmondja azt is, hogy milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie annak, aki a hitbéli boldogság elérésére vágyakozik: igaznak, könyörületesnek, erős szívűnek kell lennie, valamint törvényesen cselekedni, vagyonából osztani a szegényeknek és feltétlenül bízni Istenben. Mindezek a jellemzők az Úr ajándékeként, jutalmaként tételeződnek fel, és a hit még jámborabb, alázatosabb megélését szolgálják: például a gazdagságnak, bőségnek az adakozás általi léleknevelését az egyetlen elképzelhető értelme. Ugyanakkor a zsoltáros-prédikátor tisztában van az emberi gyarlósággal is, mivel az utolsó szakaszban (Zsolt 112:10) arra utal, hogy a jó irigylésre méltó

¹² Pintér Viktória: *Istenszünet*. Vörös István: *Százötven zsoltár*. In *Tiszatáj* 2016/6, 120.

¹³ *Keresztyén bibliai lexikon*, szerk. Dr. Bartha Tibor, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1993, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztyn-bibliai-lexikon-C97B2/z-zs-CA85B/zsoltarok-CA890/> (Utolsó hozzáférés: 2022. 09. 01.)

¹⁴ Simon T. László, *A Zsoltárok könyvének architektúrája = Uő: Hozzátok szavakat magatokkal: Közéltetések a zsoltárokhoz*, Budapest, L'Harmattan, 2007, 116, 126–127.

¹⁵ A bibliai idézeteket Károli Gáspár revideált fordításában közlöm, melyet Vörös is használt a *Százötven zsoltár* megírásakor. (Pataky Adrienn: *Vörös István: Százötven zsoltár*. In *Kortárs* 2016/2, 105.) A Szentírás online is elérhető, ld. <https://szentiras.hu/KG/Zsolt112> (Utolsó hozzáférés: 2022. 09. 01.)

a gonosz szemében („dühöng; fogait csikorgatja és eleped”), akinek „kívánsága semmivé lesz”, ezáltal igyekszik még vonzóbbá tenni az istenfélő életvitelt.

Kálvin zsoltárértelmezése szerint az jelenti a legfőbb különbséget a hívők és az istentelenek között, hogy előbbiek számára, bár ugyanúgy ki vannak téve az élet megpróbáltatásainak, „világosság fénylik a sötétben” (Zsolt 112:4), vagyis a nehézségek között is nyugodtak és boldogok maradnak, mivel bíznak Isten kegyelmében és irgalmában.¹⁶ Ez a motívum a *Zsoltárok könyvéből* kirajzolódó istenkép fontos eleme: bármilyen nehézségbe is kerül az ember, csak Istennel együttműködve, önmaga helyett a Gondviselésbe vetett bizalom segítségével tudja valóban megoldani azt, így juthat el a boldogság feltételül szolgáló „lelki szegénység” (Máté 5:3) állapotába.

4. Szövegek és kulturális kontextusok párbeszéde

A CXII. zsoltár két *paratextus*ának, a címnek és az alcímnek (*A parancsolatokról*) az intenciója két ószövetségi *architextus* felidézése: a zsoltáré és a (tíz)parancsolaté. A terminus Genette-től ered, aki azt vallja, hogy a műnemek/műfajok hagyományos irodalomtörténeti értelmezése félreértéseken alapszik. Ennek a kiküszöbölésére vezet be az architextualitás fogalmát: ez kifejezi „azt a bennfoglaló viszonyt, amely minden szöveget összekapcsol a különböző diskurzustípusokkal, amelyekhez tartozik.”¹⁷ Valójában a műnemek/műfajok is ilyen eredetszövegek, melyek az idők során nem vagy csak nagyon lassan változó tematikus, formai, módbeli és esetleges egyéb jellemzőket határoznak meg.¹⁸ A bibliai műfajtipológia szerint a parancsolat leginkább az okmányok, azon belül is a törvények közé sorolható, vagyis alapvetően prózai természetű (bár az *Ószövetségben* gyakran költői formában íródik).¹⁹ Isten és a földi vezetők (pl. királyok, családfők) is adhatnak utasítást a hatalomban alattuk állóknak, de az ember az Úrnak nem parancsolhat.²⁰ A zsoltárok ezzel szemben – ahogy azt már korábban megállapítottuk – a poézis kategóriájába tartozó kultuszénekek, melyek legtöbb esetben dicsőítő hangvételűek. Ez a két műfaji kód egyszerre olvasódik tehát rá a CXII. zsoltárra: az Úrnak való engedelmség kényszere és az egyén személyes vívódása, s ezen két motiváció versengése, párbeszédbe léptetése határozza meg a költemény poétikai struktúráját.

A Vörös István-vers 1–3. és a két utolsó, 14–15. szakasza keretként szolgál, mely felidézi az azonos sorszámú bibliai éneket, de rögtön meg is kérdőjelezi az idézett szöveg létjogosultságát, igazságát. „Dicsérjétek az Urat! – Hát / éppen lehet róla szó. Az még / senkinek se ártott meg. / Ha véletlen a dicséret / tárgya nem létezne, / az ima

¹⁶ Kálvin János: *Zsoltármagyarázatok*, Kossuth téri Református Gyülekezet kiadványa, Pest-szentlőrinc, 1078–1083. http://www.refkossuthter.hu/sites/default/files/fajlok/kalvin_zsoltar.pdf (Utolsó hozzáférés: 2022.09.01.)

¹⁷ Gerard Genette: *The Architext...*, i. m., 82., fordítás tőlem. Forrásszöveg: „(...) I put under transtextuality that relationship of inclusion that links each text to the various types of discourse it belongs to.”

¹⁸ Ua.

¹⁹ *Keresztyén bibliai lexikon*, i. m., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztyen-bibliai-lexikon-C97B2/m-CA1F3/mufajok-CA329/> (Utolsó hozzáférés: 2022.09.03.)

²⁰ Uo., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztyen-bibliai-lexikon-C97B2/p-CA415/parancsolat-CA43D/> (Utolsó hozzáférés: 2022.09.03.)

még akkor is segít” – szól az 1. szakasz, melyben megjelenik az előbbieken már említett, az Isten létezését kétségbe vonó gondolat. Ez a szövegrész pont ellentétet állít a 112. zsolttárral, mivel azt javasolja, hogy ha Isten nem is tud valamilyen nehéz helyzetben segíteni, az „önmagunknál is beljebb” fordulás, a saját magunkba vetett hit igen. A 3. szakasz viszont bizonyos fokig egyetértést fejez ki az ószövetségi architektusokkal: „De a parancsolatokban tényleg gyönyörködöm. A legtöbb Rólad szól.” – szól a zsolttáros az Úrhoz, mintegy megerősítve a 112. zsolttár 1. versét. Ugyanakkor új értelmet is ad a bibliai szövegrésznek azáltal, hogy kihagyja annak központi fogalmát, a boldogságot, mely teológiai értelemben Isten ajándéka az ember hűségéért, engedelmességéért cserébe.²¹ Ezzel az ellipszissel ismét elbizonytalanítja a versbeszélőt, hogy érdemes betartani azokat a parancsolatokat, melyek – mint arra a 13. szakaszban rámutat – önző módon valójában nem is a hívekről, hanem inkább magáról az Úrról szólnak. A két utolsó szakasz is ezt a kérdést tematizálja a világosság és a sötétség ellentétpárjával (utalás Zsolt 112:4-re), és arra a konklúzióra jut, hogy az Istennek tetsző élet valóban jár bizonyos előnyökkel, de végülis halála után az igaz sorsa is a feledés lesz, a barlang mélyére kerül a „többi kő közé”, ahol senki sem látja. A név (sír)kőbe vésésének gesztusa ötvözi a két bibliai eredetszöveget, mivel megcáfolja azt, hogy az igaz „örök emlékezetben” lenne (Zsolt 112:6), valamint utal a tízparancsolatra, melyet Mózes két kőtáblára jegyezve kapott meg.

A vers közbülső részének szerkezete (4–13. szakasz) is dialektikus, az isteni intelmeket folyton kétségbe vonó beszédmód szerint szerveződik: mind a tíz ószövetségi parancsolat (5Móz 5:7–21) elhangzik, bár a sorrend annyiban módosul, hogy az első parancs kerül a legvégére, illetve mindegyikből a legfontosabb tartalmi elemek, motívumok ültetődnek csak át szó szerint a bibliai szövegből, a hozzájuk tartozó (Istentől vagy a zsolttárostól származó) magyarázatok viszont variálódnak. Ez az eljárás értelmezhető Lotman teóriája alapján, mely szerint „a kultúra általános rendszerében a szövegek legalább két alapvető funkciót töltenek be: jelentések adekvát továbbítását, illetve új jelentések létrehozását.”²² A parancsolatok és a 112. zsolttárból vett idézetek így az öröklődő, mitikus hagyomány továbbadói (a genette-i keretben az architextus immanens jegyei), melyek vendégszövegként jelennek meg a Vörös-versben. A különböző szemiotikai terek ilyenén játékba hozása pedig dialógust teremt az ószövetségi szövegek és a 21. századi kulturális kontextus között, újra dinamikussá téve a megmerevedett bibliai hagyományt a szövegstruktúra alapjainak lerombolása, majd más, korunk befogadója számára relevánsabb interpretációs stratégiák mentén való újraprendezése által.²³

Az architextualitással szorosan összefüggő fogalom a *hypertextualitás*, mely leírja egy korábbi szöveg (*hypotextus*) és a belőle valamilyen transzformációs derivációval létrejövő szövegek (*hypertextusok*) közötti kapcsolatot. Felfoghatjuk a vizsgált textusok közötti viszonyokat tehát úgy is, hogy a *CXII. zsolttár* a 112. *imitációja* (talán *paródiája*), s az intertextuális kapcsolódások révén explicit módon párbeszédbe is lép vele. Az *intertextualitás* fogalmát most abban a szűkebb értelemben használom, melyben

²¹ Uo., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-kereszttyen-bibliai-lexikon-C97B2/b-C9942/boldog-boldogsag-C9A11/> (Utolsó hozzáférés: 2022.09.08.)

²² Jurij Lotman: *Szöveg a szövegben*, 60.

²³ Uo., 66.

Genette is, vagyis arra vonatkoztatva, hogy egy szöveg ténylegesen jelen van egy másikban.²⁴ Az általa meghatározott kategóriák közül az *idézet* jellemző leginkább a Vörös-versre, erre láthattunk példákat az eddig leírtakban. Így alakul ki az intertextuális utalásokkal való önfelelt játék, melyet Szénási Zoltán a Vörös-kötetbeli versnyelv meghatározó jellemzőjének tart, és a *Nyelvet öltő hagyományok* címmel is érzékeltet.²⁵ Fontos viszont megjegyezni azt is, hogy a CXII. és a 112. zsolttár viszonya nemcsak alá-fölé, hanem mellérendelő relációként is értelmezhető, amennyiben ugyanazon hypotextus, az Úr legfontosabb intelmeit összefoglaló tízparancsolat hypertextusai-ként, aktuális interpretációiként tekintjük őket. A játékba hozott szövegek tehát behatolnak a másikba, egyidejűleg keretezik és átszövik egymást, a vers befogadját hermeneutikai tevékenysége során a textus-darabok szétszalazásának, illetve az együttes jelentésük megkonstruálásának folyamatos kihívása elé állítva.

Az eddigieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a lírai én egyszerre Istenhez fordul, őt dicsőítő, lelki vívódását feltáró zsolttáros, illetve modernkori Mózes, akinek az Úr az új, 21. századi tízparancsolatot már nem kőtáblába vésvé, hanem laptopba gépelve nyújtja át. Ez alapján nem értek egyet azzal az állítással, hogy a Vörös-zsolttárokban nem jelenik meg az eredetszövegek „transzcendens, nyelvileg nem közvetíthető, enigmatikus világa”,²⁶ hiszen az architextusokhoz való viszonyulás, a szent és profán szövegek pókhálószerű egybefonódása mutatja, hogy a zsolttáros többek között éppen a nyelvileg nem kifejezhető, illetve racionálisan nem értelmezhető jelentések (mint az isteni kinyilatkoztatás) közvetítésére használja fel az évezredes mitikus hagyomány megidézését.

A CXII. zsolttárt tekinthetjük kritikai *metatextus*nak is,²⁷ amely egyszerre kommentálja mindkét bibliai eredetszövegét, hiszen a Vörös-verset olvasva olyan érzése támadhat a befogadónak, mintha a költő az ószövetségi szövegek olvasása közben elsőként felmerülő gondolatait, benyomásait tárná elé. A *kommentár* mint exegetikai aktus, a „művekkel való (...) hozzáértő beszéd diskurzusa”²⁸ a zsidó-keresztény teológia szerint elengedhetetlen a Szentírás szövegeinek értelmezéséhez, az isteni titkok megértéséhez. A hagyományos bibliamagyarázat magába foglalja például a szövegkritikát, a szómagyarázatokat és a kontextualizációt, valamint figyelembe kell venni a szövegek sugalmazott voltát is, a hitbéli kérdésekben az egyház álláspontja a döntő.²⁹ Vörös kommentárjai több vonásban is közelítenek ehhez a műfaji (architextuális) előképhez. Egy helyen például szinte filológiai természetű megjegyzést tesz: a „*Ne hazudj!*” parancsolatnál megállapítja, hogy „ez kicsit másképp / volt a korábbi fordításban.” A revideált Károli-bibliában ez a passzus így hangzik: „És ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanubizonyságot” (5Móz 5:20), és módosítás nélkül került át a korábbi változathoz, sőt, más bibliafordításokban is a hamis tanúságtétel tilalma szerepel az általánosabb értelmű *hazugság* szó helyett. Vörös kommentárját úgy kell tehát

²⁴ Uo., 83.

²⁵ Szénási Zoltán: *Nyelvet öltő hagyományok*, 1378.

²⁶ Pintér Viktória: *Istenszűnet*, 119.

²⁷ Gérard Genette: *Transztextualitás*, 85.

²⁸ Raimar Zons: *Szöveg – kommentár – interpretáció*. In *Helikon* 2008/1, 28.

²⁹ *Magyar katolikus lexikon*, szerk. Diós István, Viczián János, Szent István Társulat, Budapest, 1993–2014. <http://lexikon.katolikus.hu/S/szent%C3%ADr%C3%A1smagyar%C3%A1zat.html> (Utolsó hozzáférés: 2022.09.09.)

értenünk, hogy az ő zsoltárja voltaképpen Isten szavainak egy új fordítása kíván lenni. Erre utal az is, hogy a megjegyzést az 5. szakaszban egyenlőségjel vezeti be – egy köznyelvi klisére ülteti át, fordítja le a versbeszélő az emelkedett stílusú bibliai szófordulatot. Így a Szentírást érintő szövegkritikai kérdéseket is bevonja egy pillanatra a diskurzusba, azonban rögtön el is veti ezt az interpretáció ezen irányát a „de / törjünk – ha tilos is – a lényegre!” felszólítással. Ezzel a gesztussal mintha azt sugallná a zsolttáros (vagy maga Isten?), hogy a szent szövegek titkait az exegetika inkább el-, mintsem felfedi: valódi értelmük csak a Teremtő és a teremtménye közötti bensőséges, mélyen személyes párbeszédben tárulhat fel. Vagy másképp fogalmazva: az Úrról nem, csak az Úrral lehet beszélni. Éppen ezzel magyarázható az is, hogy Vörös zsolttárosa a parancsolatok értelmének feltáráshoz miért nem a vallás tanításaiból, hanem önmaga intuíciójából, a szkeptikus, cinikus ember világtapasztalatából indul ki.

A metatextus-jellegű, az isteni intelmeket kommentáló, azokkal olykor vitába szálló struktúra a vers közbülső részén (4–13. szakasz) érvényesül a leginkább. A zsolttáros alapvetően két stratégiát használ annak megmutatására, hogy miért nem elégedett az Úr rendelkezéseivel. Egyrészt praktikus indokokból fakadó ellenérveket hoz fel, az élőlények megölésének tilalmára vonatkozó parancsolatra (8. szakasz) például így válaszol: „Kérünk, máskor ne teremts / olyan világot, ahol enni kell.” A „Ne paráználkodj!” felszólítást (9. szakasz) pedig egyenesen nevetségesnek tartja: „Ez jó vicc! / Akkor viszont legyünk halhatatlanok, / hiszen éppen ez az undorító szokás / tartja fenn az életet.” Ez persze szándékos félreolvasás, mivel a Biblia sem tiltja a gyermeknemzés céljából történő szexuális együttlétet, viszont jól érzékelteti a szent szövegek és a realitás közötti, olykor ironikussá váló távolságot. Ilyen eljárást fedezhetünk még fel a 10. szakaszban is, melyben a versbeszélő azt a rousseau-i gondolatot veti fel a Teremtőnek, hogy a lopás bűne csak a tulajdon megszüntetésével, a természeti állapothoz való visszatéréssel oldódna meg. A másik érvelési mód pedig annak megmutatása, hogy a parancsolatok nagy része azért irreleváns az emberek számára, mert csakis Isten hatalmi pozíciójának megerősítéséről szól. Ez a gondolat a 13. szakaszban a legerőteljesebb, mely az egész vers poétikai csúcspontjának tekinthető, amennyiben az első és legfontosabb parancsolatot dolgozza fel (a hatás kedvéért a végére hagyva, mintha kis híján elfeledkezne róla), s éppen ezt kérdőjelezi meg a legindulatosabban.

*13 Ja, és pont az első kikötés,
ami tényleg csak Rólad szól.
Ne legyenek előttem idegen isteneid.
De ha voltak, mért lopsz el
tőlük? Mért irigyelsz tőlük?
Mért győzöd le őket? Mi
közünk nekünk a ti harcaitokhoz?*

A lírai alany halmozza a kérdéseket, azonban az Úr némaságba burkolódik, a zsolttárban többé nem szólal meg, így a zsolttáros súlyos vádjai (a lopás, irigység, önzőség, önhittség bűneinek Istenhez csatolása) visszahang nélküli, pusztába kiáltott szavak maradnak. A Teremtő éppen a legnagyobb kétségek között hagyja magára az embert, akinek végül egyedül kell megbirkóznia dilemmáival. Vagy értelmezhetjük ezt a néhány sort a „hallgatás egyenlő a beleegyezéssel” elve szerint is – ez esetben Isten a válasz hiányával gyakorlatilag beismeri vétkeességét, és némán tűri az azokkal való szembesítést.

A szerkesztésmód további érdekessége, hogy nemcsak a lírai alany (a zsoltáros) értelmezi a parancsolatokat, hanem az Úr is aktív beszélgetőpartner lesz, magyarázza a parancsait, és egyszer még válaszol is a zsoltáros ellenérvére. „Kérlek, máskor legyen türelmetek növényből emberré válni” – utasítja rendre az őt kioktató teremtményét, arra intve, hogy ne csak az alsóbbrendű, létfenntartáshoz szükséges (növényi) funkciókra koncentráljon, hanem a türelmes, megfontolt, istenfélő élet elérésére törekedjen, mert csak ez teszi emberré, ez különbözteti meg a többi földi élőlénytől. Ezzel az eljárással még inkább elmosódik a megszólaló-megszólított hierarchiája, egybeolvad az Úr és a zsoltáros alakja, így olykor már nem tudni, ki beszél, ki értelmez épp. Ez az egymást tartalmazó, rendkívül intim viszony – melyet a kötet egyik értelmezője a lírai énből kiinduló, egyre táguló, végül az Úrhoz és önmagához a versalanyhoz visszatérő körökként érzékeltet³⁰ – szövegszinten is tematizálódik: „(...) különben / elveszítéd magad. Vagyis engem. / Mert tebenned lakom.” Így tulajdonképpen megmarad a hallelujah-zsoltárok témája, szellemisége, az Isten és ember közötti bensőséges kapcsolat, de kettőjük hierarchiájának átrendeződésében ugyanaz a jelenség figyelhető meg, mint az eredetszövegek és a hypertextusok relációjában: az alá-fölérendeltségből mellérendelő, sőt, egymást kiegészítő viszony lesz. Ez a megfordított hierarchia jelenik meg 4. szakaszban is, ahol az Úr az embert faragott képnek titulálja, vagyis a bálványimádás tilalmát paradox módon azzal magyarázza, hogy az ember maga is egy bálvány, hiszen a Teremtő a maga képére alkotta – ez esetben viszont ez a bűn tőle ered, mivel ő volt az első, aki egy égi lényhez hasonlatos alakot mintázott meg. Hogyan is várhatná hát el Isten az emberektől, hogy bűn nélkül éljenek, ha ő maga is vétkes? Továbbá az Úr és a zsoltáros közötti bensőséges viszonyt, illetve Isten mindenhatóságát, mindentudását tanúsítják azok a megjegyzések is, melyek közép-pontba állítják az általános emberi jellemet („Ne legyél irigy! – Akkor inkább / lopj, azt úgyis megbánod”), valamint a földi lét törvényszerűségeit („Emlékezz meg a hetedik / napról. – De dolgozz is / a másik haton”; „Tiszteld apádat és anyádat – / mert egyszer kiköltözöm belőlük”). A Vörös-vers legfőbb poétikai újítása tehát abban rejlik, hogy a zsoltáros-prófeta nem passzív módon fogadja az égi tanítás kinyilatkoztatását, és kétségek nélkül adja tovább azt, hanem konstruktívan részt vesz a folyamatban. Az ószövetségi zsoltároknak elengedhetetlen dicsőítés helyét az egyezkedés veszi át mint az Istenhez fordulás egyetlen elképzelhető gesztusa, mely során akár még az Úr kicsinyes, önző bűnös-ként való szerepeltetése is megengedhető. Ezért mindegy is, hogy a zsoltárértelmezés origója az Úr vagy az ember, hiszen a hermeneutikai aktus mindeképp csakis zárt, önmagába visszatérő folyamatként képzelhető el.

A transztextuális kapcsolatokat vizsgálva felmerül még az a kérdés is, hogy Vörös szövege a hypertextuális transzformáció mely típusával írható le legjobban. A *Százötven zsoltár* verseit több értelmező is zsoltárparafrazisnak nevezi, azonban ez véleményem szerint nem a legáltalánosabb terminus, legalábbis a *CXII. zsoltár* esetében biztosan nem, mivel nagymértékben eltér az eredeti mű tartalmától, mondanivalójától, nem csak egy részletet értelmez át, változtat meg.³¹ Inkább nevezhető a zsoltárhagyomány,

³⁰ Karácsonyi Zsolt, *Zsoltár-körök az Űrben*. In *Helikon* 2017/20, 21.

³¹ *Világirodalmi lexikon X*, szerk. Király István, Szerdahelyi István, Akadémiai, Budapest, 1986, 142.

illetve a parancsolatok posztmodern versre való adaptációjának,³² melyben a transzformációs deriváció fő technikájaként a deszakralizáció és az ironizálás szolgálnak. Ez, a zoltárhagyományak a fennköltégtől, metaforizáltságtól való megfosztása az, ami mind tartalmi, mind retorikai szempontból hozzáférhetővé, értelmezhetővé teszi az ószövegségi textusok jelentését a XXI. századi ember (költő és olvasó) számára. „Freejazz Dávid lantján” – írja a *Százötven zoltár* egyik recepciója,³³ kiválóan rámutatva a vallási hagyományban gyökerező műfaj közérdeklődésre számot tartó, szórakoztató vagy éppen gondolatébresztő megszólaltatási lehetőségére egy általánosságban véve ateista korban.

5. Összegzés

A genette-i transzcendencia-típusok értelmezése a *CXII. zoltár* tekintetében azért lehet kimondottan termékeny interpretációs stratégia, mert a vers legfőbb strukturáló elve – mind poétikai megformáltság, mind az archi- / hyper- / inter- / metatextuális hálózatba való illeszkedés szintjén – a kettősség és a dialogikusság. Párbeszédbe lép egymással Isten és ember, szent és profán, mitológia és realitás, tradíció és innováció. Ez azt eredményezi, hogy a konfliktus, a vita, az egyezkedés lesz a szöveg állandó létmódja.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy Vörös az Istenhez szólás egy merőben újfajta beszédmódjának kialakítására való törekvése közepette szemléletmódjában nagyon is hasonlít a bibliai zoltárhagyományhoz: folyamatos lélekvizsgálatra, a dogmatikus igazságok revideálására, cselekedeteink mérlegelésére szólít fel.³⁴ A valódi eltérés a motivációban keresendő, és a szövegek kulturális-történelmi kontextusának megváltozásából fakad. Azáltal, hogy a feldolgozás Isten és a zoltáros alakját egybemossa, illetve az igaz élet értelmét, egyáltalán annak megvalósíthatóságát megkérdőjelezi, a parancsok be – vagy legalábbis szem előtt – tartásának értelme nem az lesz, hogy az Úrnak tetsző életet éljünk, melynek emléke az utókorban is tovább él, hanem hogy önmagunk megismerésén és szeretetén keresztül eljussunk a belső boldogság megtalálásához úgy, hogy közben másoknak sem ártunk.

³² *Világirodalmi lexikon* I, szerk. Király István, Szerdahelyi István, Akadémiai, Budapest, 1970, 57.

³³ Szénási Zoltán: *Nyelvet öltő hagyományok*, 1381.

³⁴ Pataky, i. m., 105.